9яиля рммсен жăмм-арлскалĕ

"ТĂВАН ХАЛĂХĂМА ЮРРĂМПА САВĂНТАРĂП ТЕТТĔМ"

Ираида Петрова-Нарс çыравçă пурнăçĕнчи эпир пĕлмен самантсем.

"Кукаçейрен мĕн илтнине,
Afĕ/у мĕ/у *пĕлнине*
ЛЗУ7ЗГ<Э/7, /С/ИЗАЭ.
Ан 7Э7ф /мз/уз̆/у сз̆/иахз".

Çапла çырать "Савпипе Кришна" сăвăлла юмахĕнче чăвашсен паллă писателĕ Ираида Петрова-Нарс. Унăн "Телейпе Илем" трагедийĕ Чăваш академи драма театрĕн репертуарĕнче нумай вăхăт хушши пулнă.

Пăлхар-чăваш халăхĕн хĕн-хурлă пурнăç çулне çутатса паракан малтанхи произведенисен шутне кĕреççĕ çак паха ĕçсем.

Ираида Алексеевна Петрова-Нарс 1913 çулта хальхи Пушкăрт Республикин Пишпÿлек районĕнчи Йăлпулак ялĕнче вĕрентекенсен çемйинче çуралнă. Пулас çыравçăн ашшĕ - Алексей Петрович Петров 1911 çулта кÿршĕ ял шкулĕнче ĕçлекен Е. В. Семеновăна качча илет. Елизавета Васильевна Тутар Республикинчи Пÿркелте кун çути курнă, вĕсен йăхне Чилек /витре - **тутарла/** тесе чĕннĕ.

Таçта та илсе çитерет, темĕнле хĕн-хур та кăтартать И. Петровăна ăраскалĕ. Анчах та пурнăçа юратни, амăшĕнни пек теветкеллĕхĕ, Турă пани, тăван халăхăн çирĕп тымарĕ ăна çухалма, пуç усма паман. Иккĕрех ашшĕне çухатса тăлăха юлнă ача нумай йывăрлăх тÿсет, граждан вăрçипе выçлăх çулĕсем витĕр тухать. Хăйĕн 12 тултаричченхи пурнăçĕ çинчен вăл "Татюк" ятлă автобиографиллĕ повеçре тĕплĕн çырса кăтартнă. "Ку кĕнекере пуçран юри шухăшласа калани нимĕн те çук, - тет автор. - Анне сăнарне кăна эпĕ аппа тесе çыртăм. Ытти пурте тĕрĕс".

Амăшĕпе пĕр тăваннин хĕрĕ Феодосия Ивановна Шихранова /Вериялова/ каланă тăрăх, 20-мĕш çулсенче Райкка /Ираидăна тăванĕсем çапла чĕннĕ/ Пÿркелĕнче чылай вăхăт пурăннă. Çакна Ираида Апексеевнăн аса иллĕвĕсем те çирĕплетеççĕ: "Эпĕ 1926 çулта кукаçейсем патне пытăм. Килте пурăнма май çуккипе. Атте тăван марччĕ. Анне те мана юратман". Унăн çуралнă ялĕнчен питĕ çамрăкла тухса кайма т^р килнĕ.

Пÿркелĕнче пĕчĕк Райкка ăшă кăмăллă кукамăшĕпе кукашшĕн килĕнче пурăннă, йышлă тăванĕсемпе, ялти ытти ачапăчапа туслашса, выляса-кулса чунне çирĕплетнĕ. Кĕске хушăрах уншăн Пÿркел тăван кĕтес пулса тăнă. Кунта вăл пĕлУшĕн çунакан çамрăксемпе паллашнă. Çапла вара вун виççĕри хĕр ача Хусан педтехникумне кĕнĕ. Чăваш патшалăх гуманитари институтĕн архивĕнче упранакан автобиографийĕнче Нарс çапла çырать: "Виçĕ курс пĕтерсен Шупашкарти театр студине куçрăм, унтан Мускаври театр техникумне /хальхи ГИТИС/, кайран Ленинградри консерватори çумĕнчи музыка училищинчен вĕренсе тухрăм". Вăрçă çулĕсенче концерт бригадисемпе фронтра пулнă. Блокадăран Ленинградри 47-мĕш заводпа пĕрле Оренбурга лекнĕ. 1947 çулта Мускав облаçĕнчи Калининград хулинче пурăнма тытăннă. Мускаври радиопа юрăсем юрланă.

"Элĕ ачаранах юрлаттăм. Сассăма та мухтатчĕç. Ытти халăха хамăр тăван юрăпа паллаштарăп, тăван халăхăма юррăмпа савăнтарăп теттĕм. Юрлама вĕренсе пĕтерсе пыраттăм... манăн сасă пĕтсе ларчĕ. Сассăм... çук". Пурнăçĕнчи чи йывăр тапхăрта И. Петровăна тăван чĕлхе "пулăшать". Пĕтĕм чунĕнче капланнă туйăмĕсене сасăпа калайманран вăл хут çине çырма тытăнать. Çакăнтан унăн çыравçă пурнăçĕ пуçланать. Пĕрремĕш сăввине 1955 çулта "Тăван Атăл" журналта пичетлет.

Ираида Петровăн чи пĕлтерĕшлĕ ĕçĕсем - "Телейпе Илем" историллĕ трагеди тата "Савпипе Кришна" юмах. Вĕсене иккĕшне те сăвăласа çырнă. Çак произведенисенче ĕçсем X ĕмĕрти Атăл çи Пăлхар патшалăхĕнче пулса иртеççĕ.

Пăлхар патши Алмуш ислам тĕнне йышăнас тесе Багдад халифачĕпе çыхăнать. Анчах хура халăх унпа килĕшмен, пурнăçăн хăнăхнă йĕркине улăштарман, пăлхава çĕкленнĕ. Иртнĕ ĕмĕрĕн 60-мĕш çулĕсенче чылай ăсчах ăслăлăх конференцийĕсенче чăвашсем ăçтан пулса кайнине сÿтсе явнă. Анчах çирĕп хурав парайман. И. Петрова-Нарс хăйĕн хайлавĕсем урлă тÿрремĕнех çапла калать: X-мĕш ĕмĕрте ислам тĕнне хулари пăлхарсем кăна йышăннă. Ялсенчи халăх хăйĕн тĕнне улăштарма килĕшмен, чăвашах пулса юлнă. XX ĕмĕр варринче кун пек пĕтĕмлетÿсем тума çăмăлах пулман. Вăл вăхăтра пăлхар историне тĕплĕн тĕпчесе çырнă кĕнекесем сайра тухнă.

Чăнахах та çыравçăн çулне ачаранах йĕркеленнĕ чăвашлăх уçса пынă. "Татюк" повеçре автор ик-виç тĕлте пĕчĕк хĕр ачан хурт пуççирен тунă мăя пурри пирки асăнать: "Мăяна кукамай парнелесе куçăхсран çыхса ячĕ", - тет. Тăхăр ялти йышлă пăлхар ялăшĕсем тĕлĕнче халĕ те каури раковинисем тупăнаççĕ. Вĕсемпе пăлхарсем пин çул каялла укçа вырăнне усă курнă. Пирĕн енче ача ан куçăхтăр тесе хурт пуççи çакса ярас йăла паянхи кунчченех упранать. Тавра курăмĕ йĕркеленнĕ вăхăтра Райкка Пÿркелĕнче, Тăхăр ялта чылай вăхăт пулать, çуллахи вăхăтсене йăлтах кунта ирттерет. Пушă чух кукашшĕпе калаçса ларнисене çине-çинех асăнать çыравçă. "Манăн кукаçей ĕçкĕсенче тăванĕсене хисеплесе, тав туса çаврăм-çаврăм юрă хайлама ытла та ăстаччĕ. Килте чух пире, ачасене, тĕлĕнмелле сăвăланă легендăсем юрла-юрла каласа паратчĕ". Чилек Ваççин ывăлĕ Мĕкĕте те çапла тĕрлĕ халап-юмах яма, вĕсене юрласа кăтартма пултарнă. Ираида Мĕкĕте куккăшĕпе мĕн виличчен питĕ туслă пулнă. Ялан Пÿркелне, кайран Семеновсем Кĕçĕн Пÿркелне куçсан унта килсе çÿренĕ. Пÿркелĕнче Чилексене хирĕçех пĕтĕм Тăхăр ялĕпе паллă халапçă Ятман пурăннă. Вăл нимĕнле кĕнеке те çырса кăларман, анчах Пÿркелсем халапçă Ятмана халĕ те асăнаççĕ. Тен, Ираидăна та унăн халапĕсене итлеме тÿр килнĕ?

Нарсăн чăвашсен аваллăхĕпе çыхăннă туйăмĕсем Пÿркелĕнчех йĕркеленнине унăн кĕнекисенчи геройсен ячĕсем те çирĕплетеççĕ, мĕншĕн тесен вĕсем çак ялта пурăннă çынсен ячĕсем: Ятман, Тяхха, Тяпăль, Çитта т.ыт.те. "Савпипе Кришна" юмахра Чилексен йăхĕ "йĕпкĕн хура" пулнине Инди çынни Кришнаран ĕрчесе кайнипе çыхăнтарать автор. Ку, паллах, питĕ хăватлă ÿстерсе калани. Анчах та Ф. И. Шихранова ăнлантарнă тăрăх, Семеновсен несĕлĕнче чăнахах та чикансем пулнă тет.

Çырма та И. Петрова анатри чĕлхепе çырнă. Писатель кун-çулĕ питĕ тумхахлă пулнă. Анчах та вăл тăван енĕпе çыхăнăва татман. Кĕçĕн Пуркелĕнчи Н. В. Семенов куккăшĕ валли "Татюк" повеçпе Г. Т. Тимофеевăн "Тăхăрьял" кĕнекине пичетрен тухнă-тухман автограф лартса илсе çитернĕ. Халĕ çак кĕнекесем Пÿркел шкулĕн музейĕнче упранаççĕ.

Ентешĕмĕрĕн ĕмĕчĕсем тата та пысăк пулнă. Анчах 1974 çулта вăл питĕ йывăр чирлет те мĕн çĕре кĕриччен /1983 ç./ сывалаймасть.

М. ВЕРИЯЛОВ.

Тутарстан,
Йава районĕ, Пÿркел.